

Розвиток стандартів КЗК щодо тюремного ув'язнення

*Витяг з Одинадцятої Загальної доповіді,
опубліковано 2001 року*

Взаємини між персоналом і ув'язненими

26. Наріжним каменем гуманної пенітенціарної системи завжди буде наявність правильно відібраного і навченого персоналу, який знатиме, як дійти належного ставлення у поведженні з ув'язненими і дивитиметься на власну роботу скоріш як на професійне покликання, аніж як на просте виконання передбачених службових обов'язків. Розбудову позитивних взаємин із ув'язненими слід визнати ключовим складником особливої пенітенціарної професії.

На жаль, Комітет часто доходить висновків, що взаєминими між персоналом і ув'язненими мають формальний і віддалений характер: персонал не розрізняє, а уніфікує ув'язнених і вважає вербальне спілкування із ними маргінальним аспектом своїх функцій. Про подібний підхід говорять такі часто засвідчувані Комітетом випадки, коли в'язнів змушують стояти обличчям до стіни, поки ними не займеться охоронець або поки не пройдуть відвідувачі; коли ув'язнених заставляють схилити голови і тримати руки за спиною при пересуванні по території закладу; коли працівник в'язниць носять свої кийки в погрозливий і навіть провокаційний спосіб. Така практика не є необхідною з огляду на безпеку і аж ніяк не сприятиме формуванню позитивних взаємин між персоналом і ув'язненими.

Справжній професіоналізм тюремного персоналу означає уміння гуманно і порядно ставитись до в'язнів – не забуваючи про безпеку і порядок. У цьому сенсі тюремне начальство має заохочувати персонал у розумній мірі довіряти ув'язненим і сподіватись, що вони готові поводитись належним чином. Розбудова конструктивних і позитивних взаємин між персоналом і контингентом в'язниць не лише зменшить ризик жорстокого поведження, але й сприятиме кращим контролю та безпеці. Персонал закладів позбавлення волі, в свою чергу, відчуватиме більше задоволення від своєї роботи.

Забезпечення позитивних взаємин між в'язничним персоналом і ув'язненими великою мірою залежатиме від того, чи у кожний момент в місцях утримання в'язнів чи у місцях загального користування перебуває адекватна кількість працівників закладу. Досвід Комітету свідчить, що це не завжди так. В цілому занижка кількість присутніх працівників і/або існування спеціальної системи допусків, які зменшують можливості безпосереднього контакту з ув'язненими, загальмовують формування позитивних взаємин і навіть, у ширшому контексті, можуть створити небезпечне середовище як для персоналу, так і для в'язнів.

Також слід відзначити, що за неадекватного забезпечення кадрами підтримання безпеки і виконання режимних вимог подеколи роблять необхідною часту понаднормову роботу персоналу, яка легко призводить до стресових станів і швидкої втомлюваності (відомої як «вигорання»). Все це, в свою чергу, може ще більш підсилити напругу, притаманну будь-якому тюремному середовищу.

Насильство серед ув'язнених

27. Доглядові обов'язки пенітенціарного персоналу по відношенню до контингенту включають обов'язок захищати ув'язнених від інших ув'язнених, які хочуть заподіяти їм якусь шкоду. Власне, насильство серед в'язнів часто трапляється в усіх пенітенціарних системах і набуває різноманітних форм, від малопомітних виявів переслідування до відвертого приниження із застосуванням фізичної сили.

Належна протидія насильству серед в'язнів вимагає того, щоби персонал був у змозі застосовувати свої повноваження і адекватно здійснювати наглядові функції; це, зокрема, передбачає повноцінне кадрове забезпечення. Персонал закладів позбавлення волі має вміло пізнавати ознаки заворушення і вправно та рішуче втручатись, як на те є потреба. Існування позитивних взаємин між персоналом і в'язнями, побудованих на поняттях безпечного утримання і догляду, набуде в цьому контексті вирішального значення і насамперед залежатиме від наявності у персоналу навичок між-особистого спілкування. Крім того, керівний склад закладу має бути готовим до повної підтримки підлеглих у здійсненні їхніх повноважень. Ситуації, які виникатимуть, можуть потребувати конкретних заходів безпеки (включаючи дієвий порядок проведення обшуку); утім, подібні заходи завжди будуть лише додатковими по відношенню до згаданих вище основних вимог. Кожна пенітенціарна система також матиме подбати про те, щоби належно класифікувати і правильно розподілити утримуваних в'язнів.

Ув'язнені, яких підозрюють у вчиненні злочинів на сексуальному ґрунті чи які засуджені за такі злочини, становлять найбільшу групу ризику з точки зору застосування іншими ув'язненими насильства над ними. Відвернення подібних насильницьких дій завжди становить непросту задачу. Часто таких ув'язнених тримають окремо від інших, але за таких умов вони за свою – до того ж відносно – безпеку платять завелику ціну, бо позбавляються тих видів діяльності, які доступні ув'язненим при звичайному тюремному режимі. Іншим можливим рішенням є розподіл таких ув'язнених по всьому закладу, але в цьому разі треба серйозно подбати про забезпечення умов їхньої інтеграції в середовище спецконтингенту і, зокрема, рішуче класти край будь-яким виявам ворожого ставлення чи переслідування щодо таких осіб. Третім варіантом є переведення таких ув'язнених до іншого закладу, із ужиттям заходів для нерозголошення характеру вчинених ними злочинів. Кожний із цих підходів має свої переваги і свої недоліки, і Комітет не прагне пропагувати якийсь можливий підхід на відміну від інших. Рішення щодо того шляху, який слід обрати, завжди залежатиме від кожного конкретного випадку та обставин відповідної справи.

Переповнення в'язниць

28. Негативне явище переповнення в'язниць властиве пенітенціарним системам по всій Європі і завдає тяжких ударів по спробах поліпшити умови утримання в'язнів. Негативні наслідки переповнення в'язниць вже описувались у попередніх Загальних доповідях.¹ З

¹ Друга Загальна Доповідь – СРТ/Інф (92) 3, пункт 4, та сьома Загальна Доповідь – СРТ/Інф (97) 10, пункти 12-15.

поширенням діяльності Комітету на Європейському континенті його представники довідались про величезний відсоток осіб, які в окремих країнах покарані позбавленням волі, і, як наслідок, про непомірне переповнення тюрем. Те, що держава тримає за ґратами так багато своїх громадян, не може пояснюватись тільки високим рівнем злочинності; певно, на такий стан справ якоюсь мірою впливають і світогляд працівників правоохоронних відомств, і позиція судової влади.

За таких обставин проблему не вдасться розв'язати лише за рахунок зростання фінансових асигнувань на пенітенціарну систему. Натомість слід переглянути чинне законодавство і практику щодо утримання під вартою до суду і винесення вироків за злочини, а також щодо альтернативних ув'язненню покарань. Саме такий підхід притаманний Рекомендації Комітету міністрів № R (99) 22 про переповнення в'язниць та надмірне зростання кількості засуджених до позбавлення волі. Комітет дуже сподівається, що принципи, викладені у цьому важливому документі, знайдуть застосування в державах-учасницях; імплементація згаданої Рекомендації заслуговує на пильний моніторинг Радою Європи.

Спільні спальні приміщення

29. У багатьох країнах, відвіданих представниками Комітету, і, зокрема, в країнах центральної та східної Європи, ув'язнені великими кількостями утримуються в спільних приміщеннях, де вони не тільки сплять уночі, але й проводять майже увесь свій день; санітарні вузли також розташовані у цих же приміщеннях. Комітет заперечує проти самого принципу подібного утримання ув'язнених у закритих тюрмах – і надто тоді, коли такі приміщення вкрай переповнені, а умови в них відверто нездорові. Немає сумнівів, що в деяких країнах різні чинники, зокрема, відповідні культурні традиції, зумовлюють віддання переваги не окремим камерам, а великим спільним приміщенням для утримання в'язнів. Утім, мало що виправдовує – і багато чого не виправдовує – ситуацію, коли десятки позбавлених волі разом живуть і сплять в одному спальному приміщенні.

Спальні приміщення для великої кількості ув'язнених неодмінно означають повсякденну неможливість як приватного усамітнення, так і особистого життя. Більш того, зростає ризик залякування і насильства. Подібні умови утримання сприяють формуванню злочинної субкультури і зміцненню злочинних утворень. Такі умови також дуже затрудняють і навіть унеможливають виконання персоналом його контрольних функцій. Зокрема, в разі виникнення в тюрмі якихось заворушень важко обійтись без залучення великих сил ззовні. При подібних умовах утримання в'язнів розміщення конкретних осіб за принципами індивідуального підходу і оцінки потреб та ризиків прирікається на невдачу. Всі ці проблеми ще більш загострюються, якщо, як це часто буває, кількість утримуваних у приміщенні перевищує його орієнтовну місткість, а завелике навантаження на раковини для умивання і туалети разом із недостатньою для такої кількості ув'язнених вентиляцією створюють справді жахливі умови.

Утім, Комітет має наголосити, що переведення ув'язнених із великих спільних спальних приміщень до менших приміщень завжди мусить супроводжуватись заходами, спрямованими на те, щоби вони якомога більше годин на день займались різними видами змістовної діяльності за межами приміщення, виділеного їм для сну.

Доступ до природного світла і свіжого повітря

30. Представники Комітету часто бачили на вікнах камер металеві ставні, щити чи жалюзі, які позбавляють ув'язнених природного світла і не пропускають у приміщення свіже повітря. Такі засоби особливо часто зустрічаються у закладах, де тримають осіб, які чекають суду. Комітет повністю визнає, що по відношенню до певних категорій позбавлених волі доцільно вживати додаткових заходів безпеки з метою відвернення ризику змови і/ або злочинних дій; однак, вжиття таких заходів має скоріш бути винятком, аніж правилом. Це означає, що відповідні органи мають окремо досліджувати справу кожного ув'язненого на предмет визначення виправданих по відношенню нього особливих засобів безпеки. Проте, навіть за доцільності таких заходів вони не повинні позбавляти ув'язнених природного світла і свіжого повітря. Світло і повітря необхідні для життя, право на яке має кожний ув'язнений; більш того, відсутність сонячного світла і свіжого повітря створює умови, сприятливі для поширення хвороб – зокрема, туберкульозу.

Комітет розуміє, що забезпечення пристойних умов життя у пенітенціарних закладах може означати чималі витрати і що в деяких країнах покращанню тюремних умов заважає нестача коштів. Однак, усунення засобів, які не пропускають світло в камери (і устаткування камер додатковими засобами безпеки належної конструкції в тих рідких випадках, коли це є справді необхідним) не потребує значних витрат і водночас принесе чимало переваг усім причетним.

Інфекційні хвороби

31. Поширення інфекційних хвороб і, зокрема, туберкульозу, гепатиту і ВІЛ/СНІД перетворилось на велику проблему в ряді країн Європи. Такі хвороби небезпечні для всього населення, але їхнє розповсюдження набуло особливо жахливих вимірів у деяких пенітенціарних системах. У цьому зв'язку Комітет неодноразово мав висловлювати серйозні занепокоєння щодо неадекватності заходів, спрямованих на розв'язання зазначеної проблеми. Крім того, умови, в яких часто утримують позбавлених волі, лише сприяють розповсюдженню інфекційних хвороб.

Комітету відомо, що часи економічних труднощів – які наразі властиві багатьом країнам, котрі відвідуються представниками Комітету – потребують жертв; це також стосується пенітенціарних систем. Утім, якими би не були ті труднощі, що їх переживає якась держава в будь-який момент у часі, позбавлення особи волі означає виникнення у держави обов'язку з догляду за такою особою, а це вимагає застосування ефективних методів профілактики, обстеження і лікування. Належне виконання причетними державними органами відповідного обов'язку набуває ще більшого значення, коли йдеться про догляд, необхідний при лікуванні небезпечних для життя хвороб.

Використання сучасних методів обстеження, регулярне постачання медикаментів та супутньої продукції, наявність персоналу, який забезпечить прийняття ув'язненими прописаних ліків у потрібних дозах і з потрібними інтервалами та, за потреби, забезпечення особливого дієтичного харчування є важливими складниками дієвої стратегії боротьби із зазначеними хворобами і належного догляду за позбавленими волі. Аналогічно, умови утримання ув'язнів із інфекційними захворюваннями мають сприяти покращанню їхнього здоров'я; в приміщеннях, окрім природного світла і хорошої вентиляції, мають бути задовільні гігієнічні умови, а кількість утримуваних у ньому не має бути надмірною.

Більш того, зазначених ув'язнів не слід ізолювати від решти спецконтингенту, окрім випадків, коли подібних заходів вимагають нагальні медичні або інакші чинники. У цьому

зв'язку Комітет вважає за потрібне зробити особливий наголос на тому, що для ізоляції ув'язнених лише через те, що вони є ВІЛ-позитивними, нема ніяких медичних підстав.

Для того, щоби покласти край подібним хибним припущенням, національні владні органи мають забезпечити розробку для пенітенціарного персоналу і для контингенту пенітенціарних закладів змістовної навчальної програми щодо інфекційних хвороб. Така програма має охопити шляхи поширення захворювань і методи профілактики, а також використання відповідних профілактичних засобів. Зокрема, треба зробити наголос на ризику інфікування ВІЛ і гепатитом В/С при статевих зносинах та ін'єкційному вживанні наркотиків і пояснити роль фізіологічних рідин у перенесенні вірусів цих хвороб.

Також треба наголосити, що перед тестовими обстеженнями і – в разі отримання позитивного результату – після обстежень особи, які проходять обстеження, мають отримувати відповідну інформацію та консультації. Вся медична інформація, яка стосується хворого особисто, має лишатись конфіденційною і підлягати захисту. Будь-яке розголошення такої інформації повинно засновуватись виключно на інформованій згоді відповідних осіб.

Більш того, ефективна протидія згаданим інфекційним хворобам можлива лише за умови якомога дієвої координації заходів, до яких вдаються всі міністерства і відомства, котрі в конкретній країні опікуються цією проблематикою. У цьому відношенні Комітет воліє наголосити на необхідності гарантованого забезпечення хворим лікування після звільнення з місць позбавлення волі.²

Ізолятори суворого режиму

32. В кожній країні завжди існуватиме певна кількість позбавлених волі, які вважаються особливо небезпечними і відтак потребують особливих умов утримання. Такі ув'язнені класифікуються як особливо небезпечні з огляду на вчинені ними злочини, на спосіб, у який вони реагують на обмеження тюремного життя, або на їхні психологічний чи психічний стан. Ця категорія ув'язнених становить (або, принаймні, має становити, якщо система поділу позбавлених волі на категорії функціонує належно) лише малу частку загальної кількості ув'язнених. Однак, саме такі ув'язненні привертають окрему увагу Комітету, оскільки необхідність вжиття виняткових заходів щодо них означає більш високий ризик нелюдського поводження.

Особливо небезпечним ув'язненим, які перебувають в спеціальних приміщеннях, слід надавати певні режимні послаблення, що деякою мірою компенсуватиме суворі умови їхнього утримання. Зокрема, вони мають отримати нагоду спілкуватись із ув'язненими своєї категорії; їм також треба запропонувати доволі широкий вибір виду діяльності. Особлива увага має приділятися створенню гарної внутрішньої атмосфери в штрафних ізоляторах чи закладах посиленого режиму. Метою має стати розбудова позитивних взаємин між персоналом і ув'язненими. Це відповідає не лише інтересам гуманного поводження із утриманими, але й сприяє ефективному контролю, загальній безпеці та безпеці персоналу.

В ізоляторі чи закладі суворого режиму існування задовільної програми змістовної діяльності так само важливе – і навіть більш важливе – як у звичайному пенітенціарному закладі. Змістова діяльність може успішно протидіяти вкрай негативному впливу життя в'язня в малому та замкнутому просторі на його особистість. Пропоновані в'язням види діяльності мають бути якомога різними (навчання, спорт, робота, яка вимагає застосування професійних навичок, тощо). Що стосується роботи, то, зрозуміло, міркування безпеки

² Також див. розділ про інфекційні хвороби у розділі «Медичні служби у в'язницях».

унемоżliвлюватимуть багато її видів, доступних позбавленим волі у звичайних тюрмах, але це не означає, що утримувані в камерах чи закладах особливого режиму повинні отримувати лише марудну та виснажливу роботу.

Ув'язнені, безсумнівно, не повинні перебувати на спеціальному суворому режимі довше, ніж того вимагає небезпека, яку вони становлять для інших. Це вимагає регулярного перегляду рішень щодо умов утримання в'язнів. Такий перегляд має завжди спиратись на поточну оцінку поведінки кожного ув'язненого відповідно навченим персоналом. Більш того, ув'язнених слід якомога повно сповіщати про підстави призначеного їм режиму і, якщо це потрібно, його перегляду; це, окрім іншого, надасть їм змогу ефективно скористатись із можливостей оскарження відповідного рішення.

Засуджені на довічне чи тривале ув'язнення

33. В багатьох країнах Європи зростає кількість осіб, засуджених на довічне або тривале ув'язнення. Під час проведення інспекційних відвідин представники Комітету не раз відзначали, що умови утримання таких в'язнів, доступні їм види діяльності та надавані можливості людського спілкування залишають бажати кращого. Більш того, багатьом із таких засуджених призначали особливі режимні обмеження, котрі не могли не погіршити й без того згубні наслідки довгострокового позбавлення волі; прикладами таких обмежень є постійна ізоляція від решти в'язнів, надягання наручників при кожному виході з камери, заборона спілкуватись з іншими ув'язненими і ущемлення в правах на побачення з близькими. Комітет не визнає аніякі аргументи на користь нерозбірливого застосування обмежень щодо всіх засуджених до окремих категорій покарання без урахування тієї небезпеки, яку становить (або не становить) кожна конкретна особа.

Тривале позбавлення волі в чимало способів сприяє десоціалізації ув'язнених. Вони відчують себе невід'ємними від пенітенціарних інститутів, їм можуть дошкуляти різні проблеми психологічного характеру (включаючи втрату почуття власної гідності і погіршення соціальних навичок), вони все більш відчують себе віддаленими від суспільства, у яке із часом більшість в'язнів має повернутись. На думку Комітету, режими, які призначаються засудженим на тривале позбавлення волі, мають якомога компенсувати зазначені негативні наслідки у позитивний та випереджувальний спосіб.

Зазначеним категоріям засуджених необхідно забезпечити доступ до різноманітних видів змістовної діяльності (роботи, бажано такої, що потребує спеціальних навичок; навчання; спорту; рекреацій/ спілкування). Більш того, такі засуджені мають отримати певні можливості прийняття власного рішення про те, як проводити свій час, що зміцнюватиме почуття самодостатності та особистої відповідальності. Слід вдаватись до додаткових заходів, щоби зробити строк ув'язнення якомога змістовним; зокрема, укладення індивідуальних планів відбуття покарання і надання необхідної психосоціальної підтримки допоможуть засудженим налагодити життя в умовах тривалого ув'язнення і, коли до цього дійде, підготуватись до звільнення. Негативні наслідки тривалого перебування за ґратами пом'якшаться, а особи, що відбули покарання, будуть краще готові до звільнення, якщо під час ув'язнення уможливити їм належний зв'язок із зовнішнім світом.